

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

МУЛЬТИАСПЕКТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РОЗВИТОК СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ» MULTI-ASPECT DEFINITION OF «INSURANCE SYSTEM DEVELOPMENT»

У статті розглянуто підходи вчених до розуміння поняття «розвиток», починаючи від епохи античності до сучасності. Виділено основні аксіоми, на яких будується вчення про розвиток у будь-якій сфері. Вказано на недоліки наявних підходів до розуміння розвитку, які лише фрагментарно, а не комплексно відображають сутність цієї категорії. Визначено, що характерними рисами процесу розвитку є альтернативність, стохастичність, нелінійність, непередбачуваність, безладдя, випадковість. Доведено, що розвиток ґрунтується на законах онтогенезу, композиції і пропорційності, конкуренції, синергії, впорядкованості. Охарактеризовано життєві цикли, які представлено як базис розвитку. Визначено, що теорія циклів розвитку системи є періодом часу від одного злому, якісного скачка в історії системи до наступної кризи і початку наступного етапу в безкінечному хвилеподібно-спіралеподібному русі. Запропоновано виділяти п'ять стадій розвитку страхової системи: зародження, зростання, зрілість, занепад та відродження.

Ключові слова: розвиток, життєвий цикл, страхова система, стадії розвитку, розвиток страхової системи, еволюційна сфера.

В статье рассмотрены подходы ученых к пониманию понятия «развитие», начи-

ная от эпохи античности до современности. Выделены основные аксиомы, на которых строится учение о развитии в любой сфере. Отмечаются недостатки существующих подходов к пониманию развития, которые лишь фрагментарно, а не комплексно отражают сущность этой категории. Определено, что характерными чертами процесса развития является альтернативность, стохастичность, неллинейность, непредсказуемость, беспорядок, случайность. Доказано, что развитие основывается на законах онтогенеза, композиции и пропорциональности, конкуренции, синергии, упорядоченности. Охарактеризованы жизненные циклы, которые представлены как базис развития. Определено, что теория циклов развития системы является периодом времени от одного взлома, качественного скачка в истории системы к следующему кризису и началу следующего этапа в бесконечном волнообразно-спиралевидном движении. Предложено выделять пять стадий развития страховой системы: зарождение, рост, зрелость, упадок и возрождение.

Ключевые слова: развитие, жизненный цикл, страховая система, стадии развития, развитие страховой системы, эволюционная сфера.

УДК 368:330.34

<https://doi.org/10.32843/bses.57-1>

Войтович Л.М.

к.е.н., доцент, доцент кафедри банківського та страхового бізнесу Львівський національний університет імені Івана Франка

Voytovych Lyudmyla

Ivan Franko National University of Lviv

The purpose of the study is to summarize the existing theoretical and methodological provisions of the research of the development of the insurance system. The article considers the approaches of scientists to understanding the concept of „development“ from antiquity to the present. The main axioms on which the doctrine of development is based in any field are highlighted. The shortcomings of the existing approaches to understanding development, which only fragmentally, and not comprehensively reflect the essence of this category, are pointed out. The characteristic features of the development process are alternativeness, stochasticity, nonlinearity, unpredictability, disorder, randomness. Development is based on the laws of ontogenesis, composition and proportionality, competition, synergy, order. Development is a general principle of any system and is due to the following factors: global processes of world civilization; changes in the external and internal environment; needs and interests of society; demographic trends; environmental change; economic crises; cyclic processes of macro- and micro-level. Life cycles are presented as the basis of development. A three-tier system of objects of the life cycle of the insurance system has been built. In paper determined that the theory of system development cycles is a period from one break, a qualitative leap in the history of the system to the next crisis, and the beginning of the next stage in an infinite wave-spiral motion. Cyclicity is a social constant in the development of systems theory. Applying the classical principles to build development, it is proposed to identify five stages of development of the insurance system, which in general will characterize its life cycle: birth, growth, maturity, decline, and rebirth. It is determined that each of the given stages is characterized by a certain type of behavior: explanatory, patient, violent, commutative, and destructive. The development of the insurance system of Ukraine is located in the plane of two evolutionary areas – evolutionary area of stability (attractors) and evolutionary area of crisis (bifurcations).

Key words: development, life cycle, insurance system, stages of development, development of insurance system, evolutionary area.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки України поняття «розвиток» перебуває під пильним поглядом науковців і виступає центральним поняттям багатьох досліджень у різних сферах. Так, дефініція «розвиток» базується на ключових твердженнях, що: розвиток – це керований процес, підвладний певним законам; розвиток – це якісна зміна щодо набуття системою нових властивостей та здатністю змінювати свою структуру; розвиток – це сукупність змін різної економічної природи, спрямованості, інтенсивності, що об'єктивно відбуваються в соціально-економіч-

ній системі під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів; розвиток – це процес реорганізації та переорієнтації усієї економічної та соціальної систем, що поряд зі зростанням прибутків та виробництва сприяє їхнім якісним змінам в інституційній, соціальній та адміністративній структурах. Розуміння цих аксіом є необхідним для обґрунтування процесу розвитку страхової системи. Тому окреслені підходи є нині актуальними та потребують дослідження з позиції формування чіткого розуміння змісту дефініції «розвиток» за допомогою окреслення поняття «життєвого циклу» та системати-

зації підходів учених до аналізу основних стадій розвитку страхової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вперше ідеї розвитку були сформульовані античними філософами Гераклітом [1], Анаксимандром, Емпедоклом, Анаксагором, Демокрітом, які бачили у розвитку зміни частини буття та рух [2]. Сучасні вчені В.В. Ільїн та Ю.І. Кулагін визначали розвиток як зміну, рух [3, с. 120]. Л.Г. Мельник наголошував на незворотності, спрямованості та закономірності процесу розвитку та змінах системи [4, с. 15]. Основними закономірностями є розуміння розвитку як єдності протилежностей, взаємозв'язку кількісних та якісних змін. Вагомий досвід представників різних філософських шкіл збагатив науку новими підходами до тлумачення розвитку. Але в умовах сьогодення наука висуває нове бачення світу і розуміння процесів його розвитку. Це пов'язано насамперед із формуванням концепції глобального еволюціонізму як системи уявлень про загальний процес розвитку в різних його проявах.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення наявних теоретичних та методичних положень дослідження розвитку страхової системи. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати підходи вчених до розуміння поняття «розвиток», охарактеризувати життєві цикли, які є базисом розвитку, та виділити стадії розвитку страхової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові підходи вчених до обґрунтування категорії «розвиток» є досить різноплановими, мають різноманітні види та форми. Спроби вчених створити універсальну теорію розвитку, яка би пояснювала механізм розвитку в кожній окремо взятій галузі знань, досі не досягли успіху. Нами проведено аналіз понятійно-категоріального апарату дефініції «розвиток» згідно з баченням різних учених, починаючи від епохи античності і завершуючи сучасністю.

Арістотель як представник Перепатетичної школи і засновник Лікею, під розвитком розумів певний принцип, згідно з яким суть явища є елементом, що є необхідним у системі цілого, і розвиток загалом зводиться до розвитку держави [5]. У праці «Наука логіки» Георга Гегеля є енциклопедичний нарис діалектики, де приведено в чітку систему понятійний апарат діалектики як теорії розвитку, сформульовано сукупність закономірностей, що відображають універсальні зв'язки світу та його пізнання.

Філософський енциклопедичний словник трактує розвиток як закономірну спрямовану незворотну якісну зміну матеріальних та ідеальних об'єктів [6, с. 531]. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття розвиток трактується як процес, у результаті якого відбувається

зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого [7]. Таке тлумачення поняття розвитку дещо звужує змістовну характеристику цієї дефініції, оскільки виключає зміну системи за спадним напрямом або ж зміну системи загалом.

Різнопланові думки щодо дослідження цього поняття наведені й іншими вченими, які вбачають під розвитком, наприклад: процес реорганізації та переорієнтації (А.С. Капліна [8]), процес сукупності кількісних, структурних та якісних змін (В.Г. Шинкаренко, Н.Н. Бурмака [9, с. 81]), процес удосконалення (А.С. Філіпенко [10]). Прихильниками теорії рівноваги були і Дж. фон Нейман та Дж. Хікс. Такі вчені, як В.С. Пономаренко, О.М. Тридід та Кизим М.О., пояснюють розвиток як процес змін, що ведуть до підвищення опірності і життєвості системи, здатності чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [11, с. 62]. Р. Акофф розглядає розвиток як процес збільшення можливостей та бажання задовольнити власні потреби та потреби інших [12, с. 62]. Абсолютно погоджуємося з ученими, які дійшли таких висновків, оскільки розвиток страхової системи однозначно є процесом, який приводить елементи, які в ній присутні, до різних стадій життєвих циклів.

Аналіз наявних дефініцій показує, що немає однозначного розуміння категорії «розвиток». За основу беруть різні думки, враховують певний ступінь деталізації. Вчені використовують різну термінологію. Тому необхідним є окреслення базису розвитку у спробі пояснити його як складну комплексну категорію з позиції приналежності до страхової системи.

Ю.С. Погорєлов визначає розвиток як загальнонаукову категорію з трьох сторін: як закон (перехід від одного буття до іншого); як принцип (іманентна риса буття); як явище (протилежність буття, яке перебуває в незмінному стані) [13]. Н.В. Афанасьєва, В.Д. Рогожин, В.І. Рудик виділяють три аспекти, характеризуючи розвиток: кількісний аспект (збільшення масштабів споживання економічних ресурсів); структурний аспект (зміни у складі елементів та їх комбінацій); якісний аспект (зрушення у споживчих характеристиках елементів, у їхній індивідуальній та інтегральній корисності) [14].

Розвиток є загальним принципом будь-якої соціально-економічної системи і розглядається як незворотна спрямована зміна організації. Він зумовлений такими чинниками: глобальними процесами світової цивілізації; науково-технічним прогресом; змінами зовнішнього та внутрішнього середовища; потребами та інтересами суспільства; демографічними тенденціями; екологічними змінами; економічними кризами; моральним та фізичним старінням і зносом матеріальних елементів; циклічними процесами макро- та мікро-рівня.

Таким чином, виділяють три основні підходи щодо походження і розуміння терміна «розвиток»: виокремлення властивостей систем, що розвиваються; формування трактувань цієї дефініції; порівняння розвитку з тотожними щодо наукового пізнання систем категоріями. Перший підхід ґрунтується на визначенні розвитку, що запропоноване у філософському словнику та видатними вченими-філософами, про яке згадувалося вище [6]: розвиток – це незворотний, спрямований, обґрунтований процес змін відкритої системи у просторі і часі. Другий підхід визначення поняття «розвиток» припускає критичний аналіз трьох груп поглядів учених на поняття «розвиток» [15, с. 96]. Перша група ототожнює розвиток із прогресом. Друга група розглядає процес розвитку як якісні зміни у складі і структурі системи. Третя група стверджує, що розвиток є процесом адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища. Суть останнього підходу до визначення категорії «розвиток» полягає у тлумаченні його через призму порівняння з такими категоріями, як еволюція, прогрес, зростання [15, с. 98]. Дозволимо собі не погодитися з авторами, які дотримуються третього підходу до пояснення поняття «розвиток», оскільки стан стабільності, занепаду чи відродження (оновлення) є також свого роду особливою формою розвитку. Страхова система переходить у таких циклах розвитку на зовсім нові етапи (змінює вектори розвитку), що характеризує її майбутні цілі та стратегії діяльності і функціонування. У процесі свого розвитку будь-яка соціально-економічна система розвивається не стохастично, а поступово, з певною закономірністю у проходженні нею низки етапів, зміна яких має циклічний характер.

Вперше в економічній теорії поняття «цикл» запровадив К. Жюгляр, вивчаючи динаміку коливань у торгівлі. Згодом коливання в економіці вивчали М. Кондратьєв, Дж. Кітчин, С. Кузнець, А. Маршалл, М. Туган-Барановський. Одним із перших дослідження закономірності і циклічності розвитку організацій здійснив відомий фахівець у галузі загальної теорії систем К. Боулдінг [16], який довів, що всі організації проходять кілька фаз від народження до зрілості, закінчуючи смертю.

Є декілька концепцій життєвого циклу в теорії управління з погляду об'єкта дослідження. Об'єкти нашого дослідження умовно можна подати як трирівневу систему: перший рівень – надорганізаційний (об'єкт дослідження – страхова система); другий рівень – організаційний (об'єкт дослідження – елементи страхової системи – страхові та перестрахові компанії, страхові та перестрахові пули, філії страховиків-нерезидентів, товариства взаємного страхування, страхові об'єднання та професійні оцінювачі збитків та ризиків); третій рівень – внутрішньоорганізаційний (об'єкт дослідження – страховий продукт) (рис. 1).

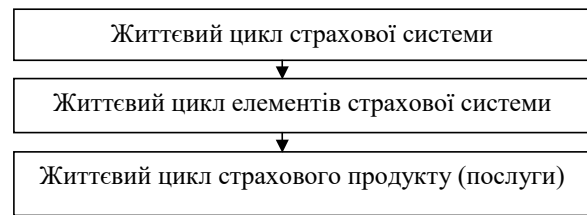

Рис. 1. Трирівнева система об'єктів життєвого циклу страхової системи

Пропонуємо детальніше зупинитися на розгляді запропонованих рівнів концепції життєвого циклу страхової системи в теорії управління. Якщо для більшості галузей матеріального виробництва такий взаємозв'язок простежується між тривалістю життєвих циклів: тривалість життєвого циклу продукту (товару) – найкоротша, тривалість життєвого циклу підприємства – довша, тривалість життєвого циклу галузі – найдовша, то для страхування тривалості життєвих циклів страхового продукту (послуги) і страхової компанії здебільшого збігаються. Мало того, життєвий цикл страхового продукту (послуги) може перевищувати тривалість життєвого циклу будь-якого елемента страхової системи.

До проблематики життєвого циклу на рівні системи зверталось чимало вчених та науковців, зокрема Дж. Крістенс, Дж. Мур, М. Портер, К. Саймонс та інші. Теорія циклів розвитку системи – це період часу від одного злому, якісного скачка в історії системи до наступної кризи і початку наступного етапу в безкінечному хвилеподібно-спіралеподібному русі. Саме циклічність є соціальною константою у розвитку теорії систем.

У процесі розвитку страхова система проходить певні стадії, які характеризують різні її властивості, стани та функціональні особливості, починаючи із зародження і завершуючи відродженням. Сукупно ці стадії утворюють життєвий цикл страхової системи. Підсумовуючи наведені вище підходи до визначення цього поняття, стверджуємо, що життєвий цикл страхової системи – це послідовний процес зміни страхової системи, який залежить від внутрішнього та зовнішнього середовища і склався відповідно до історичного розвитку.

Різні автори по-різному бачать кількість стадій, через які проходить система у своєму розвитку. Більшість учених у своїх працях виділяли п'ять-шість стадій розвитку, проте діапазон кількості досліджуваних стадій розвитку коливався від трьох (А. Доунс, Д. Кац, Р. Канн, Д. Ліппіт, В. Шмідт, Дж. Мур, Б. Скотт) до десяти (І. Адізес). Погоджуємося із І. Мазур, Н. Ольдерогге, В. Шапіро, які виділили п'ять стадій розвитку, що найбільше наближені до класичних: виникнення, розвиток, зростання, зрілість, криза.

Застосовуючи класичні принципи побудови розвитку, вважатимемо за доцільне виокремити п'ять

стадій розвитку страхової системи України, які загалом характеризуватимуть її життєвий цикл: зародження, зростання, зрілість, занепад і відродження. Для кожної із цих стадій характерна певна поведінка: експлерентна, патієнтна, віолентна, комутантна та деструктивна. Весь розвиток страхової системи України розміщений у площині двох еволюційних сфер – еволюційних сфер стійкості (атракторів) та еволюційних сфер кризи (біфуркацій).

Перша стадія зародження, яка знаходиться у еволюційній сфері стійкості, характеризується експлерентною поведінкою (від лат. *explere* – наповнювати), коли новостворені компанії чи компанії-новатори свідомо наражаються на ризики з метою отримання прибутку від продажу нових страхових продуктів (послуг). Стадія характеризується народженням системи і формуванням її первинної структури.

Друга стадія зростання (еволюційна сфера стійкості) – характеризується патієнтною поведінкою розвитку (від лат. *patiens* – терплячий), за якої активно збільшується кількість суб'єктів страхової системи аж до такої міри, що може обмежити кількість необхідних ресурсів. Перехід від однієї стратегії компанії на певному сегменті страхового ринку до іншої відбувається поступово, компанії завойовують нові сегменти страхового ринку, зміцнюють свої ринкові позиції, створюють конкурентні стратегії.

Третя стадія розвитку страхової системи – зрілість, яка ще перебуває в стійкому аттракторі еволюційного розвитку і характеризується віолентним типом поведінки (від лат. *Violent* – шалений). Віолент – компанія, яка потребує стабільних умов середовища для активного розвитку на ринку, володіє значними ресурсами і високою конкурентною здатністю. На цій стадії страхова система досягає зрілого стану, стійкого положення із високою конкурентоспроможністю. Зазвичай суб'єкти страхової системи в цей період нарощують асортиментний ряд і розширюють ринок надання послуг. Структура страхової системи стає більш комплексною і відпрацьованою.

Четверта стадія розвитку, яка вже належить до кризової еволюційної сфери (біфуркаційного періоду) – занепад із характерною для неї комутантною поведінкою розвитку (від лат. *commutator* – пристосовний). Цей період характеризує скоріше старіння страхової системи, коли найбільш значущі параметри діяльності її елементів помітно погіршуються, а розвиток, що розуміється як подальше вдосконалення, процес чи революція, втрачає свої темпи. На цій стадії доцільно змінювати стратегію розвитку страховим та перестраховим компаніям і пулам. У зв'язку із загостренням конкурентної боротьби на страховому ринку компанії, які зіштовхуються із зменшенням попиту на свої послуги, зазвичай припиняють своє існування.

П'ята стадія біфуркаційного періоду (еволюційної сфери кризи) – відродження – є найбільш деструктивною. Для неї характерним є деструктуризація страхової системи із припиненням існування елементів у колишньому (попередньому) вигляді. Частина компаній банкрутують і розпадаються через неможливість ефективно продовжувати діяльність на страховому ринку. Інша група компаній диверсифікує свою діяльність як частина інших, більш потужних елементів, які зазвичай їх поглинають. Ця стадія не обов'язково повинна завершитися банкрутством і ліквідацією, можливим вважається її відродження або реорганізація, трансформація, яка згодом приведе до розквіту.

У точці біфуркації відбувається перехід системи від сфери тяжіння одного аттрактора до іншого. Атрактором може бути і стан нової рівноваги. Спектр можливих аттракторів, а отже, і спектр можливих нових станів, задається глибинною суттю страхової системи, а вибір одного з можливих варіантів пов'язаний із випадковою флуктуацією (незначних подій, соціальних дій окремих людей). У міру віддалення від точки біфуркації деякі компанії починають нарощувати організаційний каркас, виникають зразки нової структури [17, с. 224]. Атрактивні структури, задаючи порядок самоорганізації, знайшовши організаційну опору, продовжують існувати, доки через зовнішні і внутрішні зміни параметрів, що управляють, а разом із ними і показники росту, знову не досягнуть граничних станів. Такий сценарій розвитку страхової системи вважатимемо циклічним.

Найбільш вразливою страхова система є саме у процесі переходу від однієї стадії життєдіяльності до іншої, який супроводжується ризиками і може бути біфуркаційним. За таких умов знання поточної стадії і моменту переходу до наступної дає змогу максимально ефективно подолати проблеми розвитку страхової системи, що є умовою для забезпечення її сильної конкурентної позиції. На шляху до найвищої точки розвитку страхова система проходить кілька точок біфуркації, тобто зміни усталеного режиму роботи системи.

При цьому є два варіанти розвитку подій: 1) страхова система проходить точку біфуркації і переміщується до наступного етапу життєвого циклу; 2) страхова система не проходить точку біфуркації, при цьому або перестає існувати, або повертається на попередній етап свого розвитку. У точці біфуркації відбувається різка зміна характеру процесу, зміна просторово-часової організації системи, її якісна зміна.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, наведені моделі визначають стадії та цикли розвитку, через які страхова система проходить у часі. На відміну від еволюційних моделей циклу життя, перехід між стадіями розвитку залежить не тільки від часу, але й від інших параметрів. Це озна-

чає, що можливі різні послідовності проходження стадій розвитку. Практично всі моделі, запропоновані різними дослідниками, мають схожі риси, але, що природно, кожна має свої особливості. З одного боку, вони детально описують те, що відбувається всередині системи. З іншого боку, ці моделі дають змогу прогнозувати розвиток подій і можливе виникнення критичних ситуацій, а отже, дають змогу підготуватися до них належним чином або ж уникнути завдяки своєчасно розробленим запобіжним заходам.

Отже, у концепцію системного розвитку доцільно виключити етап виникнення самої системи та етапи її розпаду, ліквідації та припинення існування. Формування цілісної системи, її вихідної форми, хоча і пов'язане з розвитком, не є ще власне розвитком. Воно являє собою взаємодію елементів, що народжують нову структуру, яка вважається початком розвитку. Розвиток передбачає зміну стану об'єкта, яка відбувається за умови збереження їхнього вихідного стану, що породжує нові стани. Збереження вихідного стану дає можливість здійснення закономірностей розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Развитие. Философия: Энциклопедический словарь. Москва : Гардарики / под ред. А.А. Ивина, 2004. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013 (дата звернення: 28.08.2020).
2. Асмус В.Ф. Античная философия : 3-е изд. Москва : Высшая школа, 2003. 400 с.
3. Ільїн В.В., Кулагін Ю.І. Людина і світ : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2003. 283 с.
4. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). Сумы : ИТД „Университетская книга”, 2007. 1120 с. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/44621/1/Melnyk_SEP_UR.pdf (дата звернення: 28.08.2020).
5. Лосев А.Ф. История античной философии в конспектном изложении : 3-е изд. Москва : ЧеРо, 2005. 192 с.
6. Философский энциклопедический словарь / под ред. Ильичева Л.Ф. и др. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.
7. Сутність поняття „розвиток” : академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/rozvytok/> (дата звернення: 31.08.2020).
8. Капліна А.С. Поняття „розвиток” у категоріальному апараті теорії розвитку. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24(2). С. 57–63.
9. Шинкаренко В.Г., Бурмака Н.Н. Исследование сущности понятия „Развитие социально-экономической системы”. *Экономика транспортного комплекса*. 2013. № 21. С. 73–86.
10. Філіпенко А.С. Цивілізаційні виміри економічного розвитку : монографія. Київ : Знання України, 2002. 190 с.
11. Пономаренко В.С., Тридід О.М., Кизим М.О. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія. Харків : ВД „ІНЖЕК”, 2003. 328 с.

12. Акофф Р. Акофф о менеджменте / пер. с англ. Волковой А.Л. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 448 с.

13. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. URL: http://tpre.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf (дата звернення: 30.08.2020).

14. Управление развитием предприятия : монография / Н.В. Афанасьев та ін. Харків : ИНЖЭК, 2003. 184 с.

15. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі : монографія. Харків : ВД „ІНЖЕК”, 2006. 496 с.

16. Демидов І.В. Основи теорії систем : навчальний посібник. Львів, 2013. 210 с.

17. Омар Ахмад Далайін Бадер. Аналіз та розвиток еволюційних моделей життєвого циклу популярних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2016. № 8. С. 221–225. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_45 (дата звернення: 02.09.2020).

REFERENCES:

1. Ivin A.A. (2004) Entsiklopedicheskiy slovar [Encyclopedic dictionary]. *Razvitie. Filosofiya* [Development. Philosophy]. Moscow: Gardariki. Available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013 (accessed 28 August 2020).
2. Asmus V.F. (2003) *Antichnaya filosofiya* [Ancient philosophy]. Moscow: Vysshaya shkola. (in Russian)
3. Ilin V.V., Kulahin Yu.I. (2003) *Liudyna i svit* [Human and world]. Kyiv: KNTEU. (in Ukrainian)
4. Melnik L.G., Hens L. (2007) *Sotsialno-ekonomicheskiy potentsial ustoychivogo razvitiya* [Socio-economic potential for sustainable development]. Sumy: ITD „Universitetskaya kniga”, 1120 p. Available at: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/44621/1/Melnyk_SEP_UR.pdf (accessed 28 August 2020).
5. Losev A.F. (2005) *Istoriya antichnoy filosofii v konspektnom izlozhenii* [History of ancient philosophy]. Moscow: CheRo. (in Russian)
6. Ilichev L.F., Fedoseev P.N., Kovalev S.M., Panov V.G. (1983) *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sov. entsiklopediya. (in Russian)
7. Akademichniy tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy (1970–1980). *Sutnist poniattia „rozvytok”* [The essence of the concept of „development”]. Available at: <http://sum.in.ua/s/rozvytok/> (accessed 31 August 2020).
8. Kaplina A.S. (2012) Poniattia „rozvytok” u katehoriialnomu aparati teorii rozvytku [The concept of „development” in the categorical apparatus of development theory]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriem-nystvo*, vol. 24, no. 2, pp. 57–63.
9. Shinkarenko V.G., Burmaka N.N. (2013) Issledovanie suschnosti ponyatiya „Razvitie sotsialno-ekonomicheskoy sistemyi” [Study of the essence of the concept „Development of the socio-economic system”]. *Ekonomika transportnogo kompleksa*, vol. 21, pp. 73–86.
10. Filipenko A.S. (2002) *Tsyvilizatsiini vymiry ekonomichnoho rozvytku* [Civilizational dimensions of economic development]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
11. Ponomarenko V.S., Trydid O.M., Kyzym M.O. (2003) *Stratehiia rozvytku pidpriemstva v umovakh*

kryzy [Enterprise development strategy in a crisis]. Kharkiv : VD „INZhEK”. (in Ukrainian)

12. Akoff R. (2002) *Akoff o menedzhmente* [Akoff about management]. Saint-Petersburg: Piter. (in Russian)

13. Pohorielov Yu.S. *Katehoriia rozvytku ta yii ekspleinarnyi bazys* [Category of development and its explanatory basis]. Available at: http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2012_27_1/Zb27_1_04.pdf (accessed 30 August 2020).

14. Afanasev N.V., Rogozhin V.D., Rudyika V.I. (2003) *Upravlenie razvitiem predpriyatiya* [Enterprise development management]. Kharkiv: INZhEK. (in Russian)

15. Raievniewa O.V. (2006) *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Kharkiv: VD „INZhEK”. (in Ukrainian)

16. Demydov I.V. (2013) *Osnovy teorii system* [Fundamentals of systems theory]. Lviv. (in Ukrainian)

17. Omar Akhmad Dalaiin Bader (2016) *Analiz ta rozvytok evoliutsiinykh modelei zhyttievoho tsykladu populatsii pidpriemstv* [Analysis and development of evolutionary life cycle models of enterprise populations]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 8, pp. 221–225. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_8_45 (accessed 02 September 2020).